

VAN ANKERNETJE TOT ZIELASVET

Fopdrachten [2]: in leger, marine en koopvaardij

Peter Burger

Het kielvarken, een doosje richtlijntjes en de stemfluit voor de scheepshoorn: nergens worden groentjes zo vaak om fopboodschappen gestuurd als in leger, marine en koopvaardij. Deel twee van de fopdrachteninventaris.

Kent u onzinboodschappen om nieuwe werknemers te ontgroenen, zoals het plintenladdertje of het blikje ooievaarskuitenvet, vroeg ik vorig jaar aan de lezers van het *Algemeen Dagblad* en *Onze Taal*. En óf u die kende. Dankzij uw brieven en e-mails telt mijn verzameling inmiddels honderden fictieve gereedschappen, drogisterijartikelen en andere boodschappen.

LEGER

Bandentang "In militaire dienst (1966) stuurden wij de 'oliebollen' (nieuwe dienstplichtigen) tijdens het onderhoud van de voertuigen naar de garage om de 'bandentang' te halen waarmee de rubber puntjes van nieuwe banden moesten worden afgeknipt." (Wim Schook)

Doorhaalkoord voor de stoomslang van een watergekoelde .30-mitrailleur Herinnering uit een diensttijd in de jaren vijftig.

Fillervet Enigszins lugubere substantie: 'fillers' zijn soldaten die na hun opleiding bij een eenheid aankomen om een groep af te lossen; in soldatenjargon is *filler* synoniem met *groentje*. Toen de dienstplicht nog bestond, hield het fillersysteem in dat er iedere drie maanden een nieuwe lichterding van potentiële fopslachtoffers opkwam.

Horizon, het midden van de - Voor artilleristen. Voor het aanwijzen van een doel is een 'uitgangspunt' nodig. Nieuwelings kregen daartoe wel 'het midden van de horizon' op.

Kleinemannetjeszaad Bij de Gele Ridders (de rijdende artillerie; insiders zeggen 'Rijders') werden nieuwelingen om 'kleinemannetjeszaad' gestuurd. Als het slachtoffer na lang zoeken onverrichter zake terugkwam, kreeg hij dit traditionele rijmpje te horen: 'Smidje, smidje, rik tak tik / We hadden je lekker bij je pik / We stuurden je om kleinemannetjeszaad / Douw nou je neus maar in mijn naad.' Oude fopdracht: omstreeks 1900 werkte de oudtante van een correspondent in een naaiatelier waar nieuwelingen om kleinmannetjeszaad naar een winkel werden gestuurd die klein van stuk was.

Richtlijntjes, een doosje - Vooral populair bij de artillerie.

Schop met het voetje Ook: *schoppuntvoetje*; *schopvoetje*; *holdreun*; *holldröhn*; *holschop*, in twee uitvoeringen: verkrijgbaar in 1/2"- en 3/4"-uitvoering en zowel links als rechts voorradig. Het slachtoffer wordt naar een kist geleid en dient zich voorover te buigen om de holdreun te vinden: een schop onder zijn achterwerk. Een voormalig wachtmeester van de cavalerie herinnert zich een legendarische huzaar

Het populairst bleek deze ontgroeningshumor bij de marine en in de koopvaardij, met de landmacht als goede tweede (waarom de luchtmacht hierin zo achterblijft, is nog een vraag). De brieven die ik kreeg, wekken de indruk dat iemand die nooit op de uitkijk heeft gestaan voor de postboei de naam marineman of -vrouw niet waardig is. "Bent u ooit weggestuurd voor een meter waterlijn, een schopvoetje, een dot spijkervet, een blikje 440 hertz, de sleutel van het potdeksel?", vraagt de openingspagina van een website voor oud-marinepersoneel. "Dan is dit de site die u zeker moet bekijken!!!"

In het vorige nummer ging ik in op dit soort 1-april- en ontgroeningsrituelen, en gaf ik alvast de elf bekendste grappen. Hier volgen, van *bandentang* tot *zielasvet* en van *ankernetje* tot een *metertje waterlijn*, de fopdrachten te land en ter zee.

die de schop met het voetje ging terugbezorgen bij een adjudant, en zodoende een superieur straffeloos een trap voor zijn achterste verkocht. Ook buiten het leger gebruikt.

Startlijn, een stukje - Bij de infanterie. De startlijn is de denkbeeldige lijn in het landschap die bij het begin van de aanval op een bepaald tijdstip moet worden overschreden.

Tussengas, een potje - Populair bij AAT (aan- en afvoertroepen). Tussengas was bij de oude clashversnellingsbakken nodig om terug te schakelen, maar uiteraard niet los verkrijgbaar.

Zielasjes, zielasvet Ook *verlengde-zielasvet*. Een infanterist herinnert zich: "Iemand wegsturen voor zielasvet was zeer gebruikelijk, en iedereen trapte erin; immers, bij het boordwapen hoorde per slot van rekening ook een zielaskijker, en dat ding was echt!" (Hendrik de Bruin) De zielas is de denkbeeldige lijn door het midden van de loop van een kanon en kan dus niet ingevet worden.

MARINE EN KOOPVAARDIJ

Anker nat gooien "Als matroos kreeg ik van de kapitein de opdracht om vlak voor het ten anker gaan de beide ankers met de putsemmer nat te gooien. Wanneer ze droog te water gingen, zouden ze door de harde klap op het water weleens kunnen breken! Op de schepen van de rederij ging het verhaal over een werknemer die deze stelling zo logisch vond dat hij de procedure van het ankers nat gooien tot aan zijn stuurmanstijd volhield." (Robert Tetteroo)

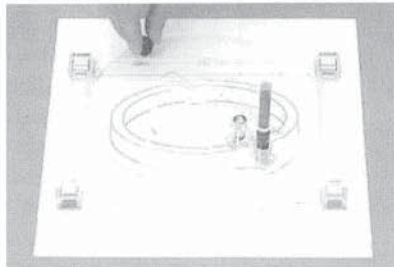
Ankerkluis, eigendommen opbergen in de - De ankerkluis is het grote gat in de boeg waardoor de ankerketting loopt en waarin het anker wordt opgetrokken.

Ankerketje Vissersschepen kunnen een ankerketje (een sleepnet) gebruiken, maar aan boord van marine- of koopvaardij-schepen is zo iets niet aangetroffen.

Ankerpunten bijlijpen "De rivaliteit tussen machinisten en matrozen leidt soms ook tot het aan elkaar opgeven van fopdrachten en soms tuinen meer ervaren opvarenden daar nog in. Ik maakte zelf mee dat een stuurman met een pokergezicht van de eerste machinist verlangde dat 'nu eindelijk eens de ankerpunten bijgeslepen moesten worden'. Dit volgde daags na een ankermanoeuvre waarbij het anker in de modderige ondergrond steeds maar bleef krabben (geen houvast vond). Later die dag begaven enkele machinisten zich met slijptollen en verlengkabels naar de boeg voor het broodnodige onderhoud!" (Robert Tetteroo)

De bout die bij het gat is afgebroken Nog steeds in zwang bij de marine, maar al opgetekend op Urk in 1942, als "dè bout die bij 't gat ofèbrukèn is". Scabreuze

De ellipspasser blijkt echt te bestaan. Hiernaast de Ellipsograph van de Duitse firma HAFF.

Ellipspasser Gezocht op de zeevaartschool. Lijkt even onzinnig als het 'krullenzeefje', maar blijkt wel degelijk te bestaan, als "tekeninstrument om ellipsen te trekken" (Van Dale).

Gerrit Vraag een nieuweling: 'Mag ik de rest van jouw koffie aan Gerrit geven?' en gooi het als hij toestemt overboord. Gerrit is de naam voor de meeuwen.

Ijssonkeys optoppen "Aan boord staan zogeheten ijssonkeys waaruit je gekoeld drinkwater kunt drinken. De toevoer komt van het drinkwatersysteem, de afvoer gaat in het scheepsvlak en kan dan buitenboord worden gelensd [weggepompt - PB]. Als er nieuw personeel is, spreken we met de technische dienst af dat er gebeld wordt zodra hij/zij om een keteltje water gestuurd wordt. Niet lang daarna komt dan een geïrriteerde technicus ons hok binnenstormen met de mededeling dat wij nou alweer het donkey hebben leeggetrokken en dat wij hem ook weleens mogen 'optoppen'. De jongste sturen we dan om twee emmers en we laten hem in de waan dat de afvoer de toevoer is en u begrijpt, dan ben je wel even bezig voor die vol is ... Er zijn er zelfs die nog doorgaan als wij na een tijdje het bekende liedje beginnen te zingen: 'Twee emmertjes water halen, twee emmertjes pompen ...'" (Theo Huijzen)

Het kielvarken voeren Het kielvarken is een fabeldier dat eveneens bekend is onder Duitse matrozen, die ook wel de op-

dracht kregen de kompasroos water te geven. Amerikaanse zeelui moesten eieren zoeken in het kraaiennest.

Kompassleutel "Op de koopvaardij was het gedurende mijn vaartijd gewoonte om de leerling-stuurman op zijn eerste reis ook de gebruikelijke onnodige boodschappen uit te laten voeren. Een van de gebruikelijkste was het halen van de 'kompassleutel'. De leerling-stuurman kreeg van de eerste stuurman opdracht om bij de eerste machinist de kompassleutel op te halen om het kompas te gaan controleren. Dit (magnetische) kompas bevond zich boven het stuurhuis op het zogenoemde schavotje, dus helemaal bovenop. De leerling werd meestal het hele schip door gestuurd, van de machinekamer naar de bootsman, dan naar de timmerman, enzovoort, enzovoort, totdat hij uiteindelijk van de olieman achter in de schroefastunnel de grootste steeksleutel meekreeg die aan boord was, de sleutel van de schroefaslagerbouten. Met trillende benen van het gewicht van de sleutel en het trappen klimmen meldde de leerling zich bij de eerste stuurman, die dan met een stalen gezicht een klein sleuteltje uit zijn zak haalde waarmee hij het deurtje van het kompas openmaakte en zei dat hij de 'sleutel' inmiddels al gevonden had." (Adam Andrea) Duits: *Kompassschlüssel*. Vergelijk het Engelse *key of the starboard watch, key to the keelson*.

Lampje van de verlichte zeewacht Wanneer een schip voor anker ligt, is er minder personeel nodig en kan er wachtgelopen worden volgens het rooster van de 'verlichte zeewacht'. "Drie keer raden wie er op zoek gestuurd wordt naar het lampje van de verlichte zeewacht ..."

Luchtbellen kloppen "Dit was een karwei-tje waaraan een nieuwe leerling-machinist soms werd gezet. Hierbij werd hem verteld dat een schip, als het een tijdje stil had gelegen, onder de waterlijn last kreeg van luchtbellen op de scheepshuid. Dit was vooral het geval als het schip in dok was geweest. Deze luchtbellen vormden tijdens het varen een aanzienlijke weerstand en moesten dus worden verwijderd. Dit kon het beste gebeuren door onder de waterlijn met een grote houten hamer tegen de scheepswand te kloppen. Dit karwei kon soms uren in beslag nemen." (Wout Udo)

Meerrol, touw om de - binden De 'meerrol' is een van de rollen (taken) die de bemanning moet uitvoeren wanneer het schip aan- of afmeert.

Moot 5 Laat een nieuweling iets halen in 'moot 5'. Een schip bestaat uit vier moten; moot 5 bevindt zich dus achter het schip. ▶

MOMENTSLEUTELS BESTAAN WÉL

De echte vaktermen die nieuwelingen zich in korte tijd eigen moeten maken bij de landmacht, de marine en de koopvaardij, zijn vaak moeilijk te onderscheiden van de gefingeerde. Veel correspondenten herinnerden zich hun verwarring en onzekerheid. "Mijn boordschutter was eens uren in de weer om zogenoemde winterpads (een pad is een rubberblok van een rupsbandschakel en bestaat echt niet in een winteruitvoering!) voor mij te halen, en dacht bij een volgende opdracht slim te zijn", aldus Hendrik de Bruin, die als dienstplichtige in Seedorf op een rupsvoertuig reed. "Toen ik hem vroeg een moment-sleutel te halen, omdat ik er geen tijd voor had, verdween hij in de richting van een militair tehuis, waar hij aan het eind van de middag door de pelotonsseergeant weer uit geplukt werd. De momentsleutel bestaat echt, en omdat het (toen) een schaars artikel was, moest je dat ding ophalen bij de onderhoudsgroep van je eenheid."

Eveneens verdacht, maar echt, waren volgens De Bruin de zelfborgende moeren en de afvuurkam. Geheel imaginair daarentegen waren de hulzenmagneet, de boeggolf (die pas ontstaat als je met het voertuig te water gaat), de handdoek maat 5 (er is maar één maat), bougies voor de Detroit-diesel ("alleen proberen bij a-technici!"), de schietluikperforator, de rupsbandspanningsmeter en het pistoolaffuit.

Per slucht, een emmer - Ook: een bus compressie.

Postboei, postbootje Nieuweligen worden op de voorplecht gezet om uit te kijken naar de postboei, de denkbeeldige boei waar de bemanning post kan droppen. Ook in het buitenland bekend: onder Engelse en Amerikaanse zeelui is de *mail buoy watch* de populairste fopdracht.

Variante: "Schepen die de Straat van Gibraltar passeren, sturen de jongste matroos naar de boeg met een rode vlag. Indien een schip nadert – en dat gebeurt vrijwel altijd in deze trechter – moet de matroos uitbundig zwaaien met de rode vlag. Het zou een aandachtsteken zijn voor schepen die belangrijke post moeten uitwisselen. Schepen van dezelfde rederij die elkaar passeerden op de lijndiensten, plaatsten beide een matroos op het voordek; de gefopte matrozen begonnen dan zelfs uitbundiger te zwaaien naar elkaar." (Robert Tetteroo)

Een andere zeeman hoorde op zijn eerste reis dat ter hoogte van de Azoren het postbootje langs zou komen om de brieven voor Nederland op te halen. "Om de bemanning van het postbootje duidelijk te maken dat er inderdaad post was, moest iemand met een grote enveloppe op het voorschip gaan staan en daar flink mee zwaaien. (...) Het leek mij nogal raar om op het voorschip van de Westerdam met een grote enveloppe te gaan staan zwaaien, terwijl we twee goed opgeleide marconisten met een flinke zender aan boord hadden om per radio de bemanning van het postbootje te kunnen waarschuwen. Verder was het zo dat de Westerdam bijna twintig mijl liep, zodat de boeg

van het schip ook bij kalm weer soms tot aan het bovenste puntje in de golven verdween en een verblijf op het voorschip dus niet zonder gevaar was." (Wout Udo)

Scheepsvlakladdertje Het scheepsvlak is de bodem van het schip, en kan dus niet met een ladder bereikt worden.

Sleutel van de boutkist Van sleepbootbemanningen in de haven van Rotterdam. Andere imaginaire sleutels: de sleutel van het potdeksel (een deel van de brede zij van het schip), het waterslot, de bootsmanskist, of de tornsleutel van de voeding-watervoorverwarmer. Zeekadetten zoeken de boldersleutel.

Spermafoon Op zoek naar dit apparaat klopte een leerling-stuurman eens aan bij de hut van de chef-elektricien, "die over een gespierd soort humor beschikte". Hij zei dat hij hem eigenlijk zelf nodig had, maar liet toen zijn broek zakken: "Hier heb je hem."

Stagzigtje Geheimzinnig onderdeel uit de zeilvaartwereld. Misschien een contaminatie van *stag* ('touw dat of staaldraad die de mast steunt') en *bramzigtje*, volgens Van Dale visserstaal voor de fosforische dampen die uit zee kunnen opstijgen en waarin vissers de duivel dachten te ontwaren, maar vooral bekend uit de titel van een roman van Jan de Hartog, waarin het een jongen is die als geronselde werkkraft meevaart op een botter.

Steeltjes voor de Lolaborstels "Ik ben ooit, toen ik tijdens een schoolvakantie op de grote vaart meevoer als koksmaatje, het hele schip rondgestuurd op zoek naar steeltjes voor de Lolaborstels. Nu is dit niet helemaal kolder – die steeltjes zijn te vervangen – maar ik was wel zo naïef dat ik een en ander door het hele schip ben gaan vragen, tot bij de kapitein en de machinist aan toe." (Ewoud Sanders)

Stemfluit voor de scheepshoorn "Tijdens een van mijn eerste reizen werd ik er in Londen opuit gestuurd om een 'stemfluit voor de scheepshoorn' te gaan lenen bij een ander Hollands schip. Ik bleef twee dagen logeren bij een Engelse vriendin en kwam toen terug aan boord, met het verhaal dat ik van het kastje naar de muur was gestuurd. Algehele hilariteit, maar die ouwe vertrouwde het niet helemaal." (Jaap van der Wijk, *De taal van het water*)

Stoom Veelgevraagd: een 'mandje stoom' (Engels: *bucket of steam*). Op de grote vaart moesten nieuwelingen 's winters wel 'stoom op de reling zetten' ('anders krijg je de kapitein koude handen'). En op zondag kon er behoefte zijn aan 'stoom op het orgel'.

Streepje zetten waar iets overboord is gegaan "Mocht tijdens de werkzaamheden op een varend schip een nieuwe matroos een stuk gereedschap overboord laten vallen, dan vraagt de stuurman nog weleens: 'Heb je dan geen streepje gezet op de plaats waar het overboord ging? Dan hadden we het later kunnen opdreggen ...'" (Robert Tetteroo)

Thermometers ijken Na het passeren van de evenaar moeten de thermometers geïjkt worden voor het zuidelijk halfrond, omdat ze daar ondersteboven hangen ten opzichte van het noordelijk halfrond. Ook moeten de horloges magnetisch omgepoold worden.

Trimtest aan boord van een onderzeeboot "Betrokkene werd te licht bevonden en moest dan enkele dagen met extra gewichten zoals een duikersloodgordel rondlopen, zodat de trim (het zweven) van de boot onder water beter in de hand bleef." (Fré Harmsen, *Van baroe tot branie*)

Uitkijk keerkring Wanneer een marineschip een van de keerkringen nadert, krijgt iemand de functie 'uitkijk keerkring' toebedeeld. Hij moet dan letten op veranderingen in de kleur van het water en in de golfstroom. Heel belangrijk, want tussen de keerkringen krijgt de bemanning een tropentoeelage.

Valrepen Valrepen kopen in de scheepstoko, het winkeltje dat ook Marsen en ander snoep verkoopt. (Een valreep is het touw, de touwladder of de trap die langs het schip neergelaten kan worden.)

VDS-duiker, de opleiding volgen tot - VDS is de afkorting voor 'Variabele DiepteSonar' op M-fregatten.

Waterlijn, een metertje - Ook in de Verenigde Staten bekend: *plimsoll line*, *waterline*.

Literatuur:

- Morgiana P. Halley, *An Ethnography of Marine Convoys during World War II*. Dissertatie, University of Sheffield, 1995.
- Fré Harmsen, *Van baroe tot branie. Termen en zegswijzen bij de Koninklijke Marine*. Bergen, 1991.
- Henk Salleveldt, *Het woordenboek van Jan Soldaat. Nederlandse soldatenfolklore*. Alphen aan den Rijn, 1978.
- Website AVOM ('De marine ná de marine'): <http://home.wanadoo.nl/~p.j.klein>.